

Теоретичні засади розвитку гендерного дискурсу в філософських дослідженнях

Карнаух Леся

доцент кафедри психології та педагогіки розвитку дитини,
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, Україна

Анотація. Стаття присвячена дослідженню гендерної проблематики в історії філософських досліджень. Аналіз історичної ретроспективи розвитку гендерних досліджень, інтерпретація історико-філософського розвитку гендеру дасть змогу краще зрозуміти сучасні і перспективні проблеми гендерної соціалізації особистості сьогодні, уявити педагогічні складові цієї проблематики. Проте актуалізація історико-філософських рефлексій щодо гендерних проблем виявляє, що ця тематика, будучи периферійною, наявна в дослідженнях провідних філософів всіх етапів розвитку суспільства.

Date of Submission: 10-06-2021

Date of Acceptance: 25-06-2021

Вступ. Історія розвитку суспільства, соціально-психологічного становлення гендерних взаємин є соціальним тлом для розуміння трансформацій гендерної соціалізації дітей цього поняття як в філософській, так і в психолого-педагогічних площинах.

Варто зазначити, що гендерна парадигма є відображенням соціального і культурного розвитку, соціуму і людини в ньому. На думку Т. Демків «фактично гендерна парадигма відображає систему уявлень та цінностей щодо розуміння відносин чоловіка та жінки, а також його видозміну, історичний шлях, заради досягнення ідеального обґрунтування» [3, с. 30].

Проте актуалізація історико-філософських рефлексій щодо гендерних проблем виявляє, що ця тематика, будучи периферійною, маргінальною в контексті нагальних екзистенційних питань, наявна в дослідженнях провідних філософів всіх етапів розвитку суспільства [7].

Проблема гендеру є вельми популярними серед сучасних дослідників. Серед доробку українських дослідників слід виділити роботи І. Жеребкіної, С. Жеребкіна, О. Забужко, Н. Зборовської, Н. Лавриненко, Л. Малес, С. Павличко, М. Рубчак, І. Тарасенко, Н. Чухим, Н. Хамітова та ін. Загалом, вони сходяться на думці, що гендерна парадигма відображає систему уявлень та цінностей щодо розуміння відносин чоловіка та жінки, а також його видозміну та історичний шлях гендерної парадигми.

Для глибшого розуміння поняття гендерного дискурсу слід звернутися до історичних витоків галузевих джерел, які неоднаково трактують поняття «гендер», «соціалізація». Маючи детальний аналіз етапів розвитку гендерного дискурсу, ми окреслимо коло питань, які вимагають розробки і сучасних досліджень гендерно-орієнтованого напрямку. **Тому мета статті** – розкрити теоретичні засади розвитку гендерного дискурсу в філософських дослідженнях.

Матеріали і методи. В статті використані дослідження науковців Т. Демків, О. Козлової, М. Ткалич, А. Саксонхауса, С. Чухима, у яких розкриті загальні тенденції філософських розвідок в руслі гендерного підходу. Стаття написана з використанням методів системно-структурного аналізу, порівняння, узагальнення, систематизації педагогічних, психологічних наукових джерел

Результати дослідження. Здійснено аналіз гендерної проблематики в філософській науці в історичному аспекті, які мають до цієї проблеми безпосередній стосунок. Правомірним було би врахувати у цих дискусіях часовий чинник як домінанту, що визначає відмінності між поняттями на різних етапах розвитку історико-філософських знань.

Рефлексія новітньої європейської філософії щодо гендеру, бере свої витoki в античній культурі. В межах філософії трактується дефініція «гендер» як культурна метафора – це процес розгадування метафор, викриття прихованої логіки. Гендер є характеристикою соціальної, а не біологічної приналежності до певного виду людей, що характеризуються певними рольовими характеристиками та особливостями поведінки певної групи [7].

Якщо звернутися до витоків філософської думки в означеному річчші, то ця проблематика цікавила мислителів ще на ранніх стадіях розвитку суспільства. Слід відмітити, що питання гендеру у розумінні античного суспільства були неоднозначними.

Одними із перших філософів, що поставили це питання на рівень філософської рефлексії, були Платон [8] і Аристотель [9]. Варто відмітити, що його концепція щодо статевої диференціації не позбавлена впливу міфологічного світогляду.

Саме Платона вважають автором поширеного нині поняття «андрогін», який поєднує в своєму змісті сильно виражені фемінні (жіночі) та маскуліні (чоловічі) риси в одній особистості. Згідно його поглядів, стать виникла в результаті розриву андрогіна, що є цілісною істотою та складалася з чоловічої та жіночої половин. Андрогіни мали по дві голови, чотири ноги і чотири руки. Ці особи були дуже сильними, могли чинити опір богам. Заздрість богів призвела до руйнації цілісності андрогінів і до появи статі, і цей розрив є трагічним. Для цього Зевс вирішив розділити їх навпіл, створивши у такий спосіб чоловіка і жінку. Тому людина може подолати стать, лише знайшовши свою половину. Лише через любов чоловіка та жінки, на думку Платона, долається розірваність та відчуженість людського буття.

Платон декларував ідею рівності статей та відмови від гендерних стереотипів. У «Державі» він позиціонував думку про те, що природа чоловіків і жінок однакова, немає справ, притаманним виключно чоловікам, або жінкам. Тому вони мають право брати рівнозначну участь в усьому. Безумовно, не варто перебільшувати радикальні погляди Платона, та відмітити суперечливість його тверджень адже він писав про те, що жінка створена із душ найгірших і найнерозумніших чоловіків.

Крім того він виступав за скасування моногамної сім'ї, визнання всіх жінок спільними для чоловіків, відокремлення дітей від батьків, суспільну форму їх виховання. Викликає подив його положення «Усі жінки повинні бути спільними, і хай батько не знає, яка його дитина, а дитина – хто її батько». Платон вважав що в умовах позбавлення та власності людини, громадяни стануть ідеальними представниками держави [8].

Отже Платон займає суперечливі позиції : чоловіки і жінки створені подібними і мають ту ж саму сутнісну природу, водночас, чоловіки мають духовність від народження; а статеві відмінності між чоловіками і жінками визначає різні соціальні ролі [3, с. 30]. Пізніше його погляди набули свого розвитку в дискусії про дуальність «розум/ тіло».

Подібні ідеї відкривають деяку перспективу по відношенню до дуалізму розуму і тіла як уособлення чоловічого і жіночого начала та знаходять своє втілення у працях Декарта в «Пристрастях душі». Однак у вченні Аристотеля це не відобразилося по відношенню до жінок і їх природи. У філософії Аристотеля, порівняно з позицією Платона, залежність жіночого начала від чоловічого ще більше зростає. Головною рисою, що властива жінкам «від природи», мислитель визначає нездатність домінувати, а, отже, природну супідрядність. Так Аристотель порівнював стосунки чоловіка з жінкою як стосунки між господарем і рабом [9, с. 53].

Співвідносячи чоловічу енергію з жіночою, він асоціював чоловічу матерію з силою, енергією та домінантністю, а жіноче начало - з пасивною, підпорядкованою формою взаємодії, що призводить і до відмінностей поведінки та схильності жінок до виконання домашньої роботи, покірну хоробрість, поміркованість і скромність. Аристотель відмічав зумовленість нерівності статей біологічними передумовами.

За Аристотелем, будь-яка жінка представляє собою незавершену чоловічу істоту, а розвиток жінки незавершений. Саме з витоків цих поглядів сформувався підхід до розуміння гендеру як культурної метафори. Чоловіче і жіноче на онтологічному і гносеологічному рівнях існують «як елементи культурно-символічних рядів: чоловіче – раціональне, духовне і божественне, культурне, жіноче – чуттєве, гріховне, природне і чуттєве. Звітси, чоловіче почало ототожнюватися як значуще, домінантне, цінне і позитивне. А жіноче – як підпорядковане, знецінене, вторинне, негативне, відсторонене [7]. Аристотель сформував ідею природності ієрархії статей, яка трансформуючись проіснувала до кінця XX століття як окрема позиція теоретичних філософських, соціальних і філософських концепцій [7].

Важливе значення у Давній Греції надавали шлюбу і сім'ї, хоч жінок вважали громадянами «другого сорту». Навіть маючи особисту індивідуальність, вони вважалися майном чоловіків, не мали політичних прав, перебували під цілковитим домінуванням чоловіків своєї родини. Для давніх греків жінка лише виконувала роль «гніни», тобто народжувала дітей. Більше того в суспільстві існувала група жінок, яка належала одночасно всім громадянам, незалежно від сімейного стану [4, с.25]. Для духовної насолоди у чоловіків були *гієродули* священні рабині у храмах. Їх з дитинства навчали співам, грі на арфі та танцям. Часто храми у якості подарунків отримували таких рабинь від представників заможних верств населення.

У період середньовіччя диференціація чоловіків і жінок здійснювався на основі врахування соціального статусу, соціокультурних ролей, а не біологічних особливостей. Тому і по сьогоднішній день нерідко розуміють під гендером виключно проблему соціального статусу жінки чи чоловіка та гендерних ролей. Відтак проблема гендеру розглядається як система взаємин між чоловіками і жінками,

що відтворена в соціальних взаєминах [7, с.12]. В основі цієї системи уявлень на відмінності між статтями стали релігійні уявлення про плинність всього тілесного, та вічність духовного.

Слід відмітити, що в цей період посилюється патріархальна філософська традиція, оскільки домінуюче положення розуму ще більше посилюється в структурі розум/тіло. Християнство регламентує чіткі обмеження щодо тіла та чуттєвості. Патріархальний устрій утверджується як порядок, створений Всевишнім, в якому чоловіки панують, а жінки підкоряються, а устаткування неупорядкованості досягається завдяки контролю раціонального (чоловічого) над емоційним та чуттєвим (жіночим) [3, с. 31].

Концепція Августина була в період середньовіччя найпоширенішою. Він виступає проти підпорядкування жінок на основі дихотомії душі і тіла: його концепція з а своїм змістом ближча до платонівського розрізнення вищої і нижчої частини духу. З одного боку, як істота, наділена статтю, жінка є носієм гріховної чуттєвості і повинна в усьому бути підкорена чоловікові, а з іншого боку, як істота, наділена розумом і здатна до релігійного почуття, жінка рівна чоловікові і в однаковій мірі з чоловіком може розраховувати на спасіння.

Отже, що у середньовічній філософії продовжується утверджуватися абсолютний і необмежений характер патріархальної влади та робляться деякі поступки стосовно перших зачатків думки про можливу рівність чоловіків і жінок..

І тільки в філософії епохи Відродження, а пізніше – Просвітництва принципи інтелектуальної і суспільної нерівноправності вперше були поставлені під сумнів. У період відродження в умовах розвитку природничих наук теорія одностатевої моделі людини поступилася місцем двостатевої, згідно якою відмінності між чоловіком і жінкою пояснювалися виходячи з особливостей анатоμο-фізіологічної будови тіла, а не соціально-психологічних відмінностей.

До кінця XIX століття диференціація людства на чоловіків і жінок здійснювалася згідно біологічних зумовленостей. До прибічників цього підходу можемо віднести просвітителя Жан-Жака Руссо, філософів Імануїла Канта, Артура Шопенгауера. Лише феміністична теорія, яка сформувалася у XIX столітті, дала поштовх до розвитку гендерних досліджень у гуманітарних науках, зокрема у психолого-педагогічних дослідженнях. Ця філософська концепція, яка становить основу соціально-політичного, культурного, інтелектуального руху, спрямованого на забезпечення повноту прав жінок, їх рівноправності з чоловіками в усіх сферах життя [10, 22].

Зокрема, найяскравішим втілювачем нової парадигми рівності статей був мислитель Ж.-Ж. Руссо. Його праці «Міркування про походження нерівності» та в «Емілі» відображають думку про те, що «...чоловік повинен бути сильним та активним; жінка повинна бути слабкою та пасивною» [1]. Тендітність і слабкість жінок має природне походження. Ж.-Ж. Руссо однозначно зазначає, жінка рівна з чоловіком. В тому ж, що стосується статевої приналежності, вони розрізняються, але вони рівні. Так він стверджує, що для жінок перевагою є те, що для чоловіків є недосконалістю. А жінка, яка розвиває в собі чоловічі здібності перестає бути жінкою і перетворюється на щось невизначене. Цікавою є його положення про специфічний статеий диморфізм: раціональність чоловіка має доповнюватись емоційною жінкою, тобто чоловіче і жіноче начало не протиставляються, а, співіснуючи разом, становлять єдине досконале ціле [11, с. 27].

Водночас, Ж.-Ж. Руссо стоїть на патріархальних позиціях і вважає, що єдиною можливою сферою реалізації жіночої суб'єктивності є патріархальна сім'я. якщо чоловік перевершує жінку в силі та мужності, то вона має свої переваги над ним – вона має природний дар подобатися чоловікові

Певний відгомін мислительної установки Ж.-Ж. Руссо проглядає і у І. Канта. Вихідним принципом аналізу І. Канта є вирізнення сутнісної відмінності жінок та чоловіків. Новим положенням І. Канта є те, що статеві відмінності наявні не лише на анатоμο-фізіологічному рівні, але й на рівні психологічної емоційно-чуттєвої та естетично-почуттєвої структури особистості

Він привласнює прерогативу тілесності, емоційності, імпульсивних вчинів та надмірну показовість жінкам. Тоді як духовні властивості, а саме: інтелект, мораль та справедливість – виключно чоловікам [11, с.27].

Думки мислителя дисонують у своєму протиріччі, адже він висуває суперечливі положення про те, що, з одного боку, жінки і чоловіки рівні від природи, водночас жінки мають відмовлятися від природної рівності задля спільного добробуту в домогосподарстві.

Фактично питання зміни позиції до непорушності патріархальних засад порушує Ф. Ніцше. Зокрема він вперше у філософському дискурсі піднімає питання феномена жіночого та піддає сумніву усталеність і доцільність класичної мізогіністичної традиції у філософії [5, с. 73]. Інакше він підходить до інтерпретації тілесності, в яку він включає раціональні, але й чуттєві складові. Мислитель називає цю модель ексцентризмом – набуттям ідентифікації в процесі постійної відмови від тих традиційних (у нашому випадку – гендерних) ідентичностей, які репрезентуються традиційним суспільством. Таким

чином в межах нашого дослідження головне значення філософії Ф. Ніцше у подоланні патріархальної традиції у філософії.

Біологічну зумовленість відмінностей між чоловіками і жінками вважали незаперечною до кінця XIX століття. Розуміння специфіки стосунків чоловіків і жінок було фундаментально переосмислено під впливом феміністичних ідей XVIII – XIX ст., які в значній мірі вплинули на виокремлення гендерних досліджень як самостійного напрямку в гуманітарних науках. У формуванні ідеології жіночого руху важливе значення відіграла праця англійського діяча, філософа Джона-Стюарта Мілля «Підпорядкування жінки» (1869), яка визнана «Біблією фемінізму». Він вважав, що шлях до загальнолюдського вдосконалення має будуватися на засадах рівноправності обох статей, забезпечення жінок правом на освіту, економічну і соціальну незалежність, підвищення статусу жінки в суспільстві, а жіноча стаття заслуговує на краще ставлення в суспільстві.

Загалом зародження фемінізму і феміністичного руху тісно переплітається з ідеєю емансипації (emancipation – звільнення від залежності) як процесу соціальної мобільності жінок, пов'язаним з їхньою соціальною диференціацією як окремої соціальної групи (зі своїми інтересами, відмінними від інтересів сім'ї, роду, дітей т) і виходом жінок із приватної сфери у публічну [10, с. 24]. Проблема емансипації жінок має декілька сторін прояву: правова сторона, що виявляється у отриманні рівних прав із чоловіками, соціальна сторона, що виявляється як диференціація жінок в одну соціальну групу, та індивідуальна складова, що представлена у усвідомленні жінкою власної цінності.

Першим етапом розвитку феміністичного руху вважається 40-ві роки XIX століття і 20-і роки XX століття. На межі XIX-XX століття у Європі намітився прогрес у статусі жінки в суспільстві, про що свідчить право неодружених забезпечених жінок вступати до університетів, володіти власністю, а також розпоряджатися правом голосу на виборах, а до початку Другої світової війни виборчі права отримали жінки в 25 країнах світу. Визначним досягненням у процесі емансипації жінок стала поява в 1919 році статті в Статуті Ліги Націй про відкритість у ній рівною мірою для чоловіків і жінок. Цей документ відкрив можливості жінок нарівні з чоловіками брати участь у політичних дебатах, входити до делегацій та мали змогу працювати в міжнародних організаціях. Отже фемінізм став фактором пригнічення системи патріархату, якому характерні такі ознаки, як: партілінійність (визнання родинності виключно за чоловічою лінією), партилокальність (зосередженість влади та права розпоряджатися майном та економічним життям у руках чоловіків). До слова можна завдячити саме фемінізму за відмови від жаклих практик стосовно жінки в деяких культурах: зокрема бинтування ніг дівчаткам у Китаї та носіння замалого взуття з метою зменшення розміру ноги, бо це вважалося еталоном краси, або відмова від обряду «саті» в Індії, суть якої полягала у підляганню за ритуальною традицією спалувати вдів разом з її померлими чоловіками [10, с. 29].

II етап фемінізму припадає на 60-80 роки XX століття і відзначається публікацією знакової книги французької письменниці Сімони де Бовуар (1908 – 1986) «Друга стаття», в якій засуджено та проаналізовано різні форми контролю і експлуатації жінок.

На початку 90 років XX століття розпочався третій етап фемінізму, що пов'язаний із загальносвітовими тенденціями – розвитком ЗМІ, глобалізацією суспільства, виникненням соціальних мереж, та мобільного зв'язку. Його колом інтересу стали проблеми шлюбних відносин, домашнього насильства, недосяжних ідеалів краси і пов'язаних з ними розладів травлення, участь жінок у політичному та суспільному житті. В цей період формуються такі напрями фемінізму як конструктивіський, «кольоровий», культурний та психоаналітичний.

Висновки. Розмаїття соціальних характеристик жінок і чоловіків та принципова тотожність біологічних характеристик людей є підставою для висновку, що біологічна стаття не може бути причиною відмінностей їх соціальних ролей у різних суспільствах. У зв'язку з цим стали використовувати поняття «гендер», що спочатку трактували як сукупність соціальних і культурних норм, які суспільство наказує виконувати людям залежно від їх біологічної статі. Тому не біологічна стаття, а соціокультурні норми визначають психологічні риси, моделі поведінки, види діяльності, професії жінок і чоловіків.

Література

- [1]. Гендерна проблематика в філософії [Електронний ресурс]. Режим доступу: i-u. ru/Произведения.../jerebkin_gendernaja.].
- [2]. Гендерні дослідження :прикладні аспекти : монографія / В.П. Кравець, Т.В. Говорун, О.М. Кікінеджи та ін.]; за наук. ред.. В.П. Кравця. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2013. С.
- [3]. Демків Тетяна. Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної конференції 26-27 травня 2011 року. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2011. 136 с. Специфіка формування гендерних парадигм: історико-філософський аспекти С.29-36.

- [4]. Діденко С.В., Козлова О.С. Психологія сексуальності. Підручник. Київ: Академвидав, 2009 С. 25.
[5]. Жеребкін С. Мізогінія чи фемінізм? Німецька філософія від Канта до Ніцше. *Філософська думка*. 2000. № 6. – С. 73-83.
[6]. Кравець В. Гендерна педагогіка : [навчальний посібник]. Тернопіль : Джура, 2005. 440 с.
[7]. Основи теорії гендеру: Навчальний посібник. К. : “К. І. С.”, 2004. 536 с.
[8]. [Платон. Держава. К. : Основи, 2005.
[9]. Саксонхаус А. Аристотель: несовершенные мужчины. Иерархия и пределы политики. Феминистская критика и ревизия истории политической философии / [Сост. : М. Шенли, К. Пейтмен ; под. ред. Н. Блохиной; пер. с англ.] М.: РОССПЭН, 2005 С.53.
[10]. Ткалич М.Г. Гендерна психологія : навчальний посібник. К. : Академвидав, 2011. 248 с. С.22
[11]. Чухим Н. Теорії статевого диморфізму у філософії Просвітництва. *Філософська думка*. 2001. №1. С. 27-55.

References

- [1]. Gender issues in philosophy [Electronic resource]. Access mode: i-u. ru».../jerebkin_gendernaja.].
[2]. Gender research: applied aspects: monograph / V.P. Kravets, T.V. Hovorun, O.M. Kikinedzhi et al.]; sci. ed. by V.P. Kravets. Ternopil: Textbook. Bohdan, 2013. P.
[3]. Demkiv Tetiana // Gender issues and anthropological horizons: materials of the I All-Ukrainian scientific-and-practical conference on 26-27 May 2011. Ostroh: Publishing House of the National University «Ostroh Academy”, 2011. 136 p. The specifics of gender paradigms formation: historical-and-philosophical aspects. P. 29-36.
[4]. Didenko S.V., Kozlova O.S. Psychology of sexuality // Textbook. Kyiv: Akademydav, 2009. P.25.
[5]. Zherebkin S. Misogyny or feminism? German philosophy from Kant to Nietzsche. *Philosophical thought*. 2000. No.6. P. 73-83.
[6]. Kravets V. Gender pedagogy: [textbook] Ternopil: Dzhura, 2005. 440 p.
[7]. Fundamentals of gender theory: Textbook. K.: «К. І. С.», 2004. 536 p.
[8]. [Plato. The Republic. K.: Osnovy, 2005.
[9]. Saxonhouse A. Aristotle: imperfect men. Hierarchy and limits of politics. Feminist critique and revision of the history of political philosophy. [Comp.: M. Shanley, K. Peitman; ed. by N. Blokhina; trans. from Eng.] M.: ROSSPEN, 2005. P.53.
[10]. Tkalych M.H. Gender psychology: textbook. K.: Akademydav, 2011. 248 p. P. 22.
[11]. Chukhym N. Theories of sexual dimorphism in the philosophy of the Enlightenment. *Philosophical thought*. 2001. No.1. P. 27-55.

Theoretical basis of gender discourse development
in philosophical research
Karnaukh Lesia
*Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of
Child Development,
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University,
Ukraine*

Abstract. The article was dedicated to the study of gender issues in the history of philosophical research. Analysis of the historical retrospective of the development of gender research, interpretation of the historical-and-philosophical development of gender will give the opportunity to understand better current and future-oriented problems of gender socialization of the personality today, to imagine the pedagogical components of this issue. The article paid attention on the fact that this topic, being peripheral, was present in the research of leading philosophers of all stages of society development. Gender issues reflected the attitude of men to women depending on the level of society development.

Keywords: philosophy, gender studies, gender, man and woman.

Karnaukh Lesia, et. al “ Theoretical basis of gender discourse development in philosophical research.” *IOSR Journal of Humanities and Social Science (IOSR-JHSS)*, 26(06), 2021, pp. 16-20.